

УДК (477)/159.922:316.64/165.242.2

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТАМЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ, ПРИНЦИПИ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

***Ключові слова:** правова діяльність, принцип розвитку, принцип становлення, принципи дослідження української правової свідомості, самість правової свідомості, пропріум правової свідомості та культури, динамічний стереотип правової свідомості, навички, вміння, звички правової свідомості, системна, структурна спадкоємність правової свідомості.*

Найбільш повний виклад методологічних принципів, що були розроблені у колишній теорії радянської соціалістичної правової свідомості та радянської психології (які хоча й розроблені на засадах філософії діалектичного матеріалізму, але певним чином відповідають і вимогам західної академічної психології, побудованої на принципах позитивізму) дає український дослідник О.М. Ткаченко. Повертаючись до рівнів привласнюючого та відсилочного засвоєння суб'єктам правової свідомості дійсності, ми їх цілепокладаємо в основу методологічних принципів становлення та розвитку української правової свідомості та культури (це рівні детермінізму, відображення, єдності свідомості та діяльності, розвитку, системно-структурного принципу та ін.). Дана проблема безпосередньо пов'язана з основними напрямками сучасних державно-правових перетворень та досліджень, наприклад, держбюджетною темою науково-дослідних досліджень Київського національного дослідницького університету ім. Т. Шевченка «Формування механізму адаптації українського законодавства у галузі захисту прав і свобод громадян до законодавства Європейського Союзу».

Принцип детермінізму правової свідомості пропонуємо за ідеями С.Л. Рубінштейном,

коли у зовнішньому формулюванні правової свідомості віддзеркалюється «зовнішнє через внутрішнє». О.М. Леонтьєв його переформулював як «внутрішнє через зовнішнє» (тобто, за внутрішнього правового стану суб'єкт правової свідомості діє крізь зовнішнє, й тим себе змінює). О.М. Ткаченко прийняв обидва формулювання як такі, що складають діалектичну єдність. Принцип відображення правової свідомості (він походить безпосередньо з досі принагідної лєнінської теорії відображення), у найбільш жорсткій формі стверджує, що ідейно-світоглядне (психічне) не є саме по собі об'єктивним правовим буттям, а правдиво віддзеркалює у правовій свідомості буття зовнішнього світу. Згідно цьому принципу всі психічні функції правової свідомості за своєю природою є відображувальними; психічне, як первинне за генезою за зрівнянням з ідеологічним, похідним від нього, відображення має сигнальний характер. Вникає гостра потреба у науково-теоретичному дослідженні методологічних основ, принципів становлення та розвитку української правової свідомості та культури.

Метою статті є дослідження історико-правового стану ідейно-світоглядного та нормативно-регулятивного становлення й розвитку історичної, сучасної української правової свідомості, культури у аспектах виявлення їх методологічних основ і принципів. Додатковими цілями статті є типізація різної методології дослідження української правової свідомості як її метаметодології. Новизна статті міститься в нових актуальних підходах до дослідження істотних методологічних основ і принципів трансформації української правової свідомості та культури за періодів її розвитку та становлення.

Для подальших розмірковувань дуже важливим є поняття та правова категорія водночас «правова діяльність», яку ми розуміємо у двох контекстах: у першому контексті правова діяльність – це будь-яка офіційна, легальна діяльність всіх суб'єктів правової свідомості за чинним законодавством України (родова правова природа) та правова діяльність як професійна діяльність юристів, тобто юриди-

чна правова діяльність (видова правова природа), в першу чергу, вторинних її суб'єктів. Коли ми говоримо без уточнення про правову діяльність, то ми маємо на увазі обидва види правової діяльності одразу. Якщо за ідеями Рубінштейна центральною категорією в розумінні єдності правової свідомості й правової (юридичної) діяльності виступає суб'єкт правової свідомості (як особистість), то за ідеями Леонтьєва на його місце підставлена правова діяльність. Методологічний принцип розвитку правової свідомості в діалектико-матеріалістичному тлумаченні є таким: кожному (лінійному і нелінійному) рівню детермінації правової свідомості відповідає свій тип (цикл, форма, зміст, відсоток національно-ментальної щільності складових пропорцій формули української правової ідіоми та ін.) розвитку правової свідомості, її актів як норм статичного права, та її актів, створюючих відповідні нормативно-правові акти за різними її спадкоємностями, серед котрих домінує неформальна, ментально структурована.

Методологічний принцип становлення правової свідомості в діалектико-матеріалістичному презентуємо таким: певному (одному), як правило, конкретно-історичному, лінійному рівню детермінації правової свідомості відповідає свій конкретний лінійний тип (цикл, форма, зміст, відсоток національно-ментальної щільності складових пропорцій формули української правової ідіоми та ін.) становлення актів правової свідомості як типових нормативно-правових актів за однією, як правило, конституційною, формальною спадкоємністю, де неформальна є підлеглою останній.

Системно-структурний принцип презентує правову свідомість як систему взаємопов'язаних елементів; особливий акцент робиться на відкритість системи: ідейно-світоглядна та нормативно-правова взаємодія із біологічною системою (на рівні організму); із соціальною системою (на рівні індивіда); із культурно-історичними цінностями суспільства (на рівні особистості). Через ідеї структурної лінгвістики Ф. де Соссюра презентуємо наше уявлення про правову мову як про сис-

тему знаків, кожен з яких отримує спочатку певне ідейно-світоглядне, та тільки потім нормативно-правове значення та наповнення лише завдяки цілісній системі (котра існує у певний момент у суспільній правовій свідомості) її різноаспектної соціалізації. Дані принципи як метаметодологічні або строгого методологічного значення структурують інші похідні, найбільш повний перелік котрих формуємо за ідеями І.П. Манохи: принцип об'єктивності психолого-правового та ідеологічно-правового формування правової свідомості та її дослідження, багатомірного і багаторівневого існування предмета правової психології, принцип домінанти правової ідеології при дослідженні юридико-психічних й ідеолого-правових явищ у їх розвитку, принцип творчої самодіяльності, організації розвиваючих та формуючих психолого-правових, ідеолого-правових впливів правової свідомості.

Принцип об'єктивності психологічного (системного) та ідеологічного (структурного) дослідження правової свідомості вирішує проблему об'єктивного і суб'єктивного у науковому її пізнанні. Принцип багатомірного і багаторівневого існування предмета правової свідомості як предмета правової психології та ідеології вказує на те, що визначення сутності предмета правової свідомості при його психологічному і ідеологічному дослідженні можуть стосуватись різних рівнів його ідейно-світоглядного і нормативно-правового існування, але вони мають бути спорідненими і перебувати в певній ієрархії, залежно від змістової ієрархії самих рівнів існування даного явища правової свідомості. Принцип дослідження психологічних, психічних та ідеологічних явищ правової свідомості у їхньому розвитку базується на розумінні індивідуального правового світу «Я» особистості (предмета правової психології та ідеології) як її суб'єкта та як динамічного явища, яке постійно перебуває у стані зміни. Принцип творчої самодіяльності правової свідомості (за ідеями С.Л. Рубінштейна) вказує на основну рушійну силу розвитку індивідуального правового світу «Я» людини (предмета правової психології та ідеології) та на змістовий на-

прям динаміки психічних і ідеологічних явищ правової свідомості. Принцип організації розвиваючих та формуючих психологічних та ідеологічних впливів правової свідомості визначає умови, за яких вплив юриста, психолога та ідеолога на психологічні, психічні та ідеологічні явища правової свідомості може дійсно вважатися розвиваючим.

Теоретичні основи правової свідомості як правової психології та правової ідеології та як системна і структурна основи правової свідомості утворюють пояснювальні моделі. Природничі основи правової свідомості, правової психології та правової ідеології (до яких можна віднести повністю чи частково еволюційну теорію Ч. Дарвіна, вчення І.М. Сеченова про рефлекси головного мозку, І.П. Павлова про вищу нервову діяльність) довгий час існували у якості рівних за значенням теоретичним і методологічним основам. Правова свідомість (правова психологія та ідеологія), щоб затвердитись як серйозна наука, вимушена спиратися на факти фізіології, навіть коли мала достатньо власне психологічних, ідеологічних та інших фактів. Підкреслювати матеріальність предмету правової свідомості, дозволяє посилення на зв'язок психіки із діяльністю нервової системи тіла суб'єкта правової свідомості.

Говорячи про цикли соціальної активності правової свідомості та культури, зазначаємо, що поряд з іншими, зазначеними нижче правовими та іншими категоріями в якості їх ідентифікації і верифікації ми використовуємо також й поняття «правовий життєвий світ особистості» (ідеї Т.М. Титаренко, Ф. Лерша, Ф.Ю. Василюка, О.М. Леонтєва) [1, с.33]. Так, за творчими ідеями Т. М. Титаренка правовий життєвий світ, правовий світ, створений та постійно чи перманентно створюваний правовою особистістю як суб'єктом правової свідомості можна ідентифікувати як інтенціональне правове поле латентних прихованих (неправоусвідомлених) та наявних (правоусвідомлених) – від кризовоправоусвідомлених (кризовий цикл соціальної активності правової свідомості) до некризовоправоусвідомлених (низький, середній, високий, найвищий

цикл соціальної активності правової свідомості) – відрефлексованих і здійснених правових смислів як смислів правової свідомості. За ідеями Ф. Лерша антропологічну правову психологію – первинну частину правосвідомості – презентуємо як таку, що ідентифікує душевно-правове життя у подвійному розумінні цілісності: з одного боку, в його перебігу у правовому світі – в «горизонтальному» комунікативному переплетенні особи як суб'єкта правової свідомості з її ідейно-світоглядним і нормативно-правовим світом, з іншого – як таку ж автентичну ідейно-світоглядну та нормативно-правову, але «вертикальну» єдність, що існує всередині правової особи як суб'єкта правової свідомості [2, с.94]. Ідейно-світоглядна вертикаль існування первинних суб'єктів (фізичних осіб) правової свідомості (тектоніка правової особи) становлять ендотимний ґрунт в сукупності стаціонарних ідейно-світоглядних настроїв (правового почуття самості і життєвості) та особистісної нормативно-правової надбудови.

Ідейно-світоглядна горизонталь «штатного» функціонування розвитково пріоритетних первинних суб'єктів правової свідомості та культури, – це той аспект нормативного буття суб'єктів правової свідомості, який за творчими ідеями Гелен називаємо «*homo faber*» (людина діяльна – первинний суб'єкт правової свідомості), а його вертикаль узагальнюється назвою «*homo religious*» («людина релігійна», у нашому контексті – людина законотворча, в першу чергу, вторинні суб'єкти правової свідомості). У протиставленні *homo faber* і *homo religious* ідеться не про два відмінних характерологічних типи правової свідомості, які є ідейно-світоглядними та нормативно-правовими результатами процесів розвитку і становлення її самої та їх суб'єктів, а про два процеси правового буття і двох широких правових рефлексій, що ширше рефлексій правової свідомості [2, с.103].

За новими ідеями Ф.Ю. Василюка, побудованих на відомих творчих постулатах О.М. Леонтєва про три складові свідомості (значення, смисл, чуттєва тканина), формуємо тези про три складові правової свідомості та

культури – ідейне значення, світоглядний особистісний смисл і нормативно-чуттєва правова тканина, – та долучаємо до зазначеної вище первинної теоретичної конструкції правової свідомості ще два компоненти – предметний зміст матеріального чи духовного образу правової свідомості та її знаки (літери, символи, слова, терміни, артефакти, архетипи) правової свідомості та культури. Так, за його ж ідеями виводимо наступну формулу функціонально-ролеваних складових сучасної української правової свідомості та культури: зовнішній світ правової свідомості та законодавчої культури представлений предметним правовим і законодавчим змістом, світ правової культури – нормативно-правовим значенням. Представником правової мови є правове слово, правовий термін, нормативно-правовий зміст тексту твору, акту правової свідомості, а «представником» внутрішнього світу правової свідомості – особистісний ідейно-світоглядний смисл [3, с.8]. У цьому аспекті площина індивідуальності правової свідомості, що стає базою формування специфіки тих чи інших форм правової свідомості та культури, презентує особистість як знакову фігуру актуальних правових рефлексій, цікаву своїми експресивними диспозиційними виявами.

Саме останні формують самість правової свідомості. Площина самості правової свідомості інтегрує смислове багатство і глибинну суть інтенціональної ідейно-світоглядної та нормативно-правової наповненості суб'єктів правової свідомості. У цьому відношенні автентичність (від гр. *authentikos* – справжній) правової свідомості, це – поняття правової психології особистості і психомотивацій екзистенційно-гуманістичного, феноменологічного напрямку, що вказує на одну з найважливіших інтегральних властивостей, перш за все, первинного суб'єкта правової свідомості. Визначення автентичності правової свідомості, як свідчить контент-аналіз, перебувають на перетині нижче поданих конструктивів: суб'єктність, еґоідентичність, індивідуальність правової свідомості. Суб'єктність правової свідомості – це її здатність до вільного, спонтанного

самовияву, актуалізації внутрішнього потенціалу її суб'єктів, за ідеями В.О. Татенка, – до створення інтуїцій суб'єктно-правового ядра, «що несуть в собі «сутнісний код» онтогенетичних самоперетворень індивіда в напрямі досягнення ним справді правоусвідомленого буття у світі» [4, с.25].

Індивідуальність правової свідомості (індивідуальної, колективної, групової, масової та ін., – це творча іпостась суб'єктів правової свідомості як самобутних суб'єктів правової свідомості. Інтегруючий принцип індивідуальності правової свідомості, що зорганізовує у цілісну динамічну структуру правові мотиви, установки, схильності (диспозиції соціально-правової поведінки), за ідеями Г. Олпорта, є *пропріумом правової свідомості та культури*. Останній являє собою ідею, положення, стійку розвиткову тенденцію правової свідомості, що ідентифікує напрямок до прогресивного її зростання і розвитку. Це стійке ідейно-світоглядне та нормативне начало в правовій організації суб'єктів правової свідомості [5].

Стадіями розвитку пропріуму правової свідомості та культури є: тілесна правова самість (кризовий цикл соціальної активності правової свідомості), правова самоідентичність (низький цикл соціальної активності правової свідомості), правова самоповага (середній цикл соціальної активності правової свідомості), правове розширення самості (високий цикл соціальної активності правової свідомості), правовий образ Я (високий цикл соціальної активності правової самосвідомості), правова раціональна саморегуляція (найвищий процесуальний цикл соціальної активності правової самосвідомості), прагнення до правозаконодавчої цілісності (найвищий статичний цикл соціальної активності правової самосвідомості). За ідеями К. Юнга, самість правової свідомості являє собою трансцендентальне правове поняття, оскільки характеризує безмежний спектр проявленого і не проявленого правового буття, правоусвідомленого і неправоусвідомленого [6]. Фактично ж, емпірично самість правової свідомості виявляється у сновидіннях, правових міфах, казках, презентуючи правових історичних і сучасних

персонажів «неординарної особистості», історичних і реальних героїв України [7, с.199]. У цьому відношенні виникає гостра потреба у дослідженні становлення та розвитку української правової свідомості та культури за прогресивними ідеями правової свідомості сучасних науковців і правознавців.

Так, слід нагадати, що у історичній та сучасній позитивній правовій науці не існувало та не існує єдиної точки зору на вироблення підходів до універсальної істинності ідентифікації багатьох правових категорій і понять, до числа котрих можна по повному праву віднести й поняття «принципи становлення української правової свідомості та культури», «принципи розвитку української правової свідомості та культури», котрі є досі не розробленими, навіть невживаними у тканину історичної та сучасної світової і вітчизняної правової науки [8]. Наша характеристика «принципам становлення української правової свідомості та культури» та «принципам розвитку української правової свідомості та культури» правомірно базується, в першу чергу, на визначенні істотних, лише потім – неістотних властивостей обсягу й змісту зазначених понять. Раніше ми неодноразово зазначали про первинність, функціональну значущість процесів розвитку над процесами становлення правової свідомості та культури. Процеси розвитку як процеси великого ідейного викристалізування світоглядних, більшою мірою ірраціональних, але універсалізованих основ правової свідомості, є первинними, а процеси її становлення як процеси нормативного, раціонального, більшою мірою конкретно-історичного, сегментного вимірювання засобами регулятивного упорядкування її ідейно-світоглядної будови є вторинними у онтологічному, гносеологічному та ментальному походженні правової свідомості та культури. Для «принципів розвитку української правової свідомості та культури», коли остання є самим механізмом правового регулювання суспільних відносин за кризового правостановлення, більш характерними є властивості таких родових якісних ознак, котрі ідентифікуємо як певні «ідеї»,

«засади», «начала», «початки» найважливіших ідеальних зразків правового регулювання суспільних відносин правовою свідомістю як єдиним механізмом їх правового регулювання.

Такі принципи родової правової природи ми називаємо ідейні нормо-принципи правової свідомості та культури (наявність правової культури за періодів її розвитку – це наявність якісного розвитку правової свідомості, що постійно або перманентно може бути за некризових циклів її соціальної активності). За мірою конкретно-історичної трансформації правової свідомості, правова свідомість може за певних умов почати поступово губити свої керівні ідейно-світоглядні принципи родової правової природи або принципи її розвитку (коли звичаєва або традиційна правова традиція як основа спадкоємності правової свідомості розривається), та починається період її становлення, за котрого домінують вже інші принципи, можливо частково або абсолютно протилежні. Вони більш нагадують «правила», «приписи» або «вимоги». Отже, «принципи становлення української правової свідомості та культури» – це принципи видової трансформації – становлення української правової свідомості, які можна ідентифікувати правовим поняттям «положення», «вимога». Останні передбачають права й обов'язки суб'єктів правової свідомості як суб'єктів статичного права за відомими визнаними взірцям формування будь-якої категорії правової «сутності» та правового «явища». Наголошуємо також на тому, що «сутність правової свідомості» є чимось загальним, а «явище правової свідомості» – одиничним. Якщо «сутність правової свідомості» є чимось глибоким і внутрішнім, то «явище правової свідомості» – є чимось зовнішнім (ідеї В.І. Семенкова, О.М. Ярошенко). Тоді принципи становлення української правової свідомості є принципами видової правової природи, що здійснюються у локально-зорованому часо-просторі, обмеженому продуктами нормо-принципів, тобто вони не виходять за функціональні дії та межі нормо-принципів. Вони є набагато вужчими за різними параметрами у

зрівнянні з принципами розвитку правової свідомості та функціонують тільки у межах певного конкретно-історичного (хронологічного) періоду становлення правової свідомості та культури (як якісної її частини).

Такі принципи становлення правової свідомості та культури ми називаємо нормативними світоглядно-хронологічними принципами становлення правової свідомості або просто принципами становлення правової свідомості та культури (тому що правова культура – це якісне становлення правової свідомості за кризових циклів її соціальної активності). Врешті-решт принципи становлення доводять норми правової свідомості-правової культури-норми статичного права до якісного правового стану як нового цільового правового стану конкретно-історично пріоритетної традиційної форми правової свідомості. Принципи становлення правової свідомості та законодавчої культури по-іншому ми називаємо принципами зворотного її лінійного розвитку за закономірностями правового знання, правової ідеології. Такі принципи становлення української правової свідомості та культури побудовані за закономірностями нормативно-правового формування української правової свідомості як української законодавчої свідомості та законодавчої культури як типово національної за часів формування стійких нормативно-правових засад її з нормативно-правової парадигми Основного Закону – нової Конституції України. За формальною спадкоємністю котрої як формальною спадкоємністю української державно-правової свідомості формується письмові нормативно-правові акти як акти колективної правової свідомості депутатів Верховної Ради України.

За зворотного розвитку української правової свідомості та культури відбувається, фактично, формування нової статичної позитивної правової системи, статичного позитивного права як за закономірностями становлення правової свідомості, а фактично законодавчої свідомості, так й за закономірностями нової юридичної науки. При цьому може виникнути дві спадкоємності становлення української

правової свідомості та культури як на первинних, більш правомірних і справедливих, неписемних, звичаєвих засадах становлення правової свідомості (одна спадкоємність) та на нових теоретичних, писемних, як правило, але не завжди, ідеологічно опосередкованих або викривлених засадах правової науки (правової ідеології) – це друга спадкоємність становлення, фактично, не правової свідомості, а законодавчої свідомості та законодавчої культури. Вони або можуть співпадати, або не можуть. Співпадати вони можуть лише за однієї умови – умови збереження тієї засадничоархаїчної спадкоємності правової свідомості та культури, котра наочно не губить ідеї самого права, ідеї закону та ідеї спадкоємного їх становлення й розвитку від далекої давнини й до сьогодення. Це є можливим за умови збереження, неухильної охорони, неухильного не порушення ніким давніх мінімальних природних правових потреб і прав людини (права на достатню для повноцінного існування та функціонування їжу, одяг, заробітну платню, пенсію, житло та ін.).

До природних правових потреб або первинних правових потреб (родова правова природа) відносимо ті, що життєво необхідні для суб'єктів правосвідомості та культури, незадоволення яких протягом тривалого часу може призвести до примусової, неприродної загибелі організму (коли смертність перевищує народження). Так, усім суб'єктам правової свідомості властиві природні потреби в їжі, сні, одягу, житлі, особі протилежної статі тощо. Хоча первинні природні потреби суб'єктів правової свідомості не змінилися на протязі всього періоду її історичного розвитку, проте за своєю психологічною суттю вони докорінно відрізняються від природних нормативних потреб тварин. Будь-який, відносно завершений елемент правової діяльності, відбитий у автентичній формі правової свідомості, спрямований на досягнення певної проміжної правової мети і підпорядкований загальному мотиву правової діяльності називаємо *правовою дією*.

Правова модель майбутньої правової дії (програма правових рухів) та її нормативних

результатів (програма правової цілі), які випереджують дію в мозку суб'єктів правосвідомості, за ідеями Анохіна, саму правову дію (або ідею цієї дії), за відповідною формою правової свідомості, називаємо акцептором правової дії і випереджуваним відображенням правовою свідомістю дійсності або акцептором правової свідомості. Процес трансгресивного переходу від зовнішнього, реально дієвого правового усвідомлення (віддзеркалення правової дійсності за закономірностями зовнішнього правозаконодавчого середовища до внутрішнього, ідеального, називаємо правовою інтеріоризацією або інтеріоризацією правової свідомості за закономірностями внутрішнього, ментально-структурованого середовища.

Цей термін у теорії правової свідомості вперше застосовуємо за ідеями Ж. Піаже, хоча, знову ж таки, за іншими ідеями Л.С. Виготського і О.М. Леонтьєва можна його інтерпретувати по іншому. Інтеріоризація правової свідомості надає правовій психіці суб'єктам правової свідомості можливість швидко оперувати образами її предметів, які відсутні в полі історичного чи сучасного зору. За аналогією до інтеріоризації правової свідомості зовнішню предметно-правову діяльність за відношенням до внутрішньої, психічно-правової називаємо внутрішньою правовою екстеріоризацією (екстеріоризація правової свідомості). Способи правового виконання, контролю і регуляції дій, які використовують суб'єкти правосвідомості у процесі правової діяльності та її віддзеркалення, називаємо прийомами правової діяльності. Багаторазове виконання певних правових дій чи видів правової, навіть елементарної правової діяльності з правовою метою її регулятивного освоєння, яке спирається на розуміння і супроводжується свідомим регулятивним контролем і світоглядним коригуванням, називаємо її правовим виправленням (кореляцією). Так формується певна модель правової свідомості як її стала форма. Частково правоусвідомлену автоматизованість виконання і регуляції доцільних правових рухів і дій називаємо правовою навичкою або навичкою правової свідомості.

Психолого-правові дослідження нейроди-

наміки мозкових процесів при утворенні навичок правової свідомості, за ідеями Є.І. Бойко, надають можливість нам стверджувати про те, що при виконанні суб'єктом правової свідомості правових вправ в умовах, які стереотипно повторюються, в корі головного мозку утворюється впорядкована стійка система їх ідейно-світоглядного та нормативно-правового здійснення або динамічний стереотип умовних правових реакцій, котрі ми презентуємо як динамічний стереотип правової свідомості. Функціонування навичок правової свідомості ґрунтується переважно на першосигнальних динамічних її стереотипах, які працюють при мінімальному контролі з боку другої сигнальної системи. Внаслідок зміни за втіленням нових правових знань у правову практику змінюються прийоми центрально-нервової регуляції правової дії. Увага переміщується з процесу правоусвідомленого виконання правової дії на її нормативний результат.

Внаслідок цього значно зменшується кількість допущених помилок. З'являється можливість правової антиципації - передбачення правовою свідомістю серії правових прийомів, які треба обов'язково виконати. Кожна навичка правової свідомості формується в системі інших правових навичок, якими вже володіє суб'єкт правової свідомості. Деякі з них полегшують формування нової навички правової свідомості, інші – заважають, а деякі її суттєво видозмінюють. Це явище називають взаємодією навичок правової свідомості як взаємодією різних форм, циклів соціальної активності, самостійності та рівнів відображення правової дійсності. Загальний закон вироблення навички правової свідомості полягає в тому, що суб'єкти правової свідомості кожне нове правове завдання намагаються виконувати уже відомим правовим способом, використовуючи раніше сформовані прийоми правової діяльності. Нагадуємо, що найчастіше перенесення форм правової свідомості відбувається за періодів її розвитку під час створення або модернізації її правової ідеї, котра начальною формою має форму правової емоції. Виявлення їх помилковості і заміна

іншими вимагає часу і зусиль. Тоді формування нової навички правової свідомості як нової її форми затримується і ускладнюється. Негативний, перш за все, ідейно-світоглядний вплив раніше утвореної навички правової свідомості на формування нової називаємо негативним переносом правової свідомості та її негативної форми або інтерференцією навичок правової свідомості. Позитивний вплив раніше утвореної навички правової свідомості на формування нової називаємо позитивним переносом правової свідомості та її форми або індукцією навичок правової свідомості.

Для успішного виконання правової діяльності потрібні не тільки навички правової свідомості як частково автоматизовані правоусвідомлені правові дії її суб'єктів, що протікають не лише під контролем правової свідомості, а й повністю самоправоусвідомлювані ці ж самі правові дії, які спираються на правові знання. Ці правоусвідомлені правові дії називаємо уміннями правової свідомості. За ідеями М.А. Рикова характеризуємо уміння правової свідомості як регулятивну готовність діяти нормативно розумно, свідомо ідейно-світоглядно міркуючи, а не уподібнюючись до автомату. Відмінною ознакою типових умінь правової свідомості є використання правильних прийомів і способів правової діяльності за нових чи радикально змінених умов шляхом свідомого і цілеспрямованого застосування відповідних правових знань в ході виконання правових завдань. Фізіологічною основою вміння правової свідомості є певна структура умовних правових зв'язків свідомості, що складається із нормативних зв'язків другої сигнальної системи, в якій представлені правові знання суб'єктів правової свідомості, і міжсистемних її зв'язків, завдяки яким ідейно-світоглядні «комплекси нормативно-правових збуджень, викликані словом, правовим терміном, можуть динамічно передаватись у першу сигнальну систему» (Є.І. Бойко).

Якщо у навичках правової свідомості правові знання використовуються лише на етапі формування зв'язків правової свідомості з правовою дійсністю, а потім правова дія виконується на основі виробленого її динамічно-

го стереотипу, то для умінь правової свідомості характерним є постійне або перманентне нормативне застосування правових знань і на етапі її функціонування, залежно від її рівня соціальної активності. Чим вище рівень соціальної активності правової свідомості, тим більше використовуються правові знання на всіх ділянках правової діяльності та її відбиття. Уміння правової свідомості, за ідеями Є.О. Мілеряна, – це заснована на ідейно-світоглядних, нормативно-правових знаннях і навичках готовність суб'єкта правової свідомості успішно досягати поставленої правової мети при перетворенні наявного правового її стану у цільовий, а також готовність успішно здійснювати правову діяльність за мінливих умов її протікання.

Так, можна виокремити два підходи до розв'язання зазначеного співвіднесення навички та вміння правової свідомості. Перший підхід. За широкими ідеями К. Корнілова, П. Шимбір'єва, Л. Шварца, М. Левітова та інших, нотуємо про те, що уміння правової свідомості – це неповністю завершена її навичка; сама навичка правової свідомості є відносно завершене її вміння. Звідси виходить, що в процесі функціонування та вдосконалення та модернізації може уміння правової свідомості перетворюватися на її навичку. Другий підхід. За ідеями З. Ходжави, Є. Бойко, В. Чебишова, Є. Мілеряна, вміння правової свідомості не може перетворитися у її навичку. При обґрунтуванні своїх думок, за ідеями зазначених дослідників, виходимо з того, що навички правової свідомості є у тварин, але вмінь вони не мають. Формування умінь правової свідомості є складним процесом, який передбачає оволодіння всією системою ідейно-світоглядних і нормативно-правових операцій з типово розумової переробці правової інформації, яка міститься в правових знаннях, ідейно-світоглядної та нормативної інформації, що одержується від предмету правової свідомості, законоусвідомлених операцій з виявлення цієї правової інформації, її ідейно-світоглядного співставлення та нормативно-правового співвіднесення з правовими діями. Формування умінь правової свідомості може

здійснюватися двома шляхами. За першого випадку суб'єктам правової свідомості надають певну систему правових знань і ставлять перед ними правові завдання.

Другий шлях полягає в тому, що вчитель ставить перед учнем певне правове завдання і керує його психолого-правовою та ідейно-світоглядною діяльністю, необхідною для здобуття і застосування правових знань. З навичками правової свідомості тісно пов'язані її звички, або звички «звичаєвої» правової свідомості. Звичка правової свідомості – це ідейно-світоглядна, нормативно-правова, традиційна та спадкоємна потреба здійснювати певні правові дії або глибоко правоусвідомлена потреба спадкоємно здійснювати певні правові дії. Від умінь і навичок правової свідомості вона відрізняється тим, що являє собою, як правило, але не завжди, непродуктивний елемент правової діяльності. Звичка правової свідомості примушує суб'єкта правової свідомості діяти тільки певним правовим чином. Її фізіологічною основою є утворення в корі великих півкуль головного мозку динамічного стереотипу правової свідомості. Звички правової свідомості бувають корисні і шкідливі. Вони входять у моральний фонд правової особистості і утворюють з навичками правової свідомості основу правової поведінки особистості. На них формуються риси правового характеру суб'єктів правової свідомості. Правове життя людини – це постійна динаміка різних видів її правової діяльності та форм правової свідомості. Проте в усій різноманітності правових діяльностей, які освоює суб'єкт правової свідомості протягом життя, існує три її види, три типи правової діяльності, котрим відповідає три глобальні специфічні форми (типи) правової свідомості, що здійснюють найбільший вплив на розвиток її особистості.

Саме за цими артефактами та архетипами правової свідомості ми можемо розрізнити різні рівні історичного та сучасного формування правової діяльності суб'єктів правової свідомості. Це правова гра (ігрова правова свідомість та культура), правове навчання (навчальна правова свідомість та культура) і

правова праця (професійна правова свідомість). Отож, за таким підходом ми можемо презентувати дитячу правову свідомість або неповну правову свідомість, яка може певною або повою мірою співпадати з дорослою, як правило, повною або повнозавершеною правовою свідомістю. Які ж існують зараз прогресивні підходи до вивчення принципів розвитку та становлення української правової свідомості та культури у зазначених вище аспектах? Презентуючи раніше визначену структуру правової свідомості, зазначаємо, що до структури правової свідомості як сукупності усталених ідейно-світоглядних відносин і нормативно-правових зв'язків між її елементами, ми правомірно включаємо загальну (світлову), специфічну (національну) та особливу (регіональну) організацію її елементів, компонентів, форм, циклів активності, змістів, їх розташування (за місцем правосвідомості), різнолінійні зв'язки між конкретно-історичними епохами її розвитку, різногалузеві нормативні акти та механізми регулювання суспільних відносин за різних періодів становлення та розвитку статичної правової системи.

За періодів становлення правової свідомості доміантними зв'язками стають ті, що вибудовують її нормативно-правову парадигму на рівні законодавчого формування нормативно-правових актів. За умов остаточного панування процесів становлення української правової свідомості її структурою є така, що остаточно нагадує структуру статичного права – сукупність усталених відносин і зв'язків між елементами, поступово розвинений у комплекс взаємодіючих елементів, загальна організація елементів, їхнє розташування, зв'язки між етапами не розвитку, а становлення. За нашим підходом правова свідомість (видова правова природа) є підсистемо-підструктурою соціальної, суспільної або громадянської свідомості (родова правова природа) та це є водночас стійка єдність ідейно-світоглядних елементів та їхніх регулятивних зв'язків, які утворюють цілісну систему структури свідомості. Це теж є також спадкоємність правової свідомості, але ця спадкоємність структурна, та найголовніший структур-

ний елемент правової свідомості – різногалузєва норма права, котра може бути нормою правової свідомості, нормою правової культури, або чистою статичною нормою права, або зазначені норми можуть знаходитись у різних комбінаціях, співвідношеннях та пропорціях [3]. Структурна спадкоємність правової свідомості на найголовніший структурний елемент (елементи) формують стійку або нестійку структурну правову традицію, процесуально реалізовану як структурна правова традиція правової свідомості.

Статично остання реалізована як структурна традиція формальної спадкоємності правової свідомості. Її сутність полягає у збереженні того звичайного (звичаєвого) структурного (відношеннєвого, регулятивного, конфігураційного) зв'язку між її елементами, що міцно її стримують у єдину одиницю просторового унормовування та вимірювання правової дійсності. Цим стійким структурним зв'язком є різногалузєві норми статичного права. Ми також підтримуємо у методологічно-правовому відношенні ідеї структурно-системного підходу до характеристики української правової свідомості як такої, що має не будь-яку, а певну (повну) складну систему її елементів, які знаходяться у симетричних та асиметричних взаємовідносинах та зв'язках між собою та які постійно взаємодіють між собою й виступають ззовні як щось ціле [9, с.51, 106]. Певну або асиметричну складну систему елементів правова свідомість як типово національна має за періодів її розвитку, враховуючи їх асиметричний характер. Повний або симетричний склад елементів правової свідомості більш характерний для періодів її становлення, що мають симетричний характер.

Напрямки розвитку, становлення, упорядкування як прогресивні, так й регресивні визначаються функціонально домінантними властивостями та функціями правової свідомості і культури, котрі, в свою чергу, визначаються вимогами, потребами та завданнями становлення і розвитку правової свідомості. Думаємо, що у межах системно-структурного підходу до визначення структурно-системного елементного складу української правової

свідомості її нерівноважну та нелінійну, асиметричну і непаритетну систему (розвитку) можна визначити як сукупність пов'язаних між собою перманентних системних елементів, з найголовнішим системним елементом – правовою ідеєю, що походить від правової емоції та її джерел як першої несвідомої ідейно-світоглядної, нерегулятивної реакції на незадовільне функціонування позитивного права у певному часі (правової та праворефлексивної природи). Ця система має той чи інший вид ідейно-світоглядної упорядкованості за ідейними властивостями та світоглядними зв'язками актуальних правових рефлексій, що володіє відносно стійкою системною єдністю та характеризується внутрішньою структурною цілісністю, яка виражається в певній ідейно-світоглядній автономності правомірної поведінки та (або) залежному існуванні в навколишньому зовнішньому, переважно, законодавчому середовищі [10, с.49].

За цим же підходом структуру (становлення) правової свідомості можна визначити як сукупність пов'язаних між собою більш-менш паритетних структурних елементів, з найголовнішим структурним елементом – правовою нормою, що походить від правової емоції та її джерел як першої не ідейно-світоглядної, а маргінально-свідомої, але типово регулятивної реакції на незадовільне функціонування позитивного права у певному просторі (правової та законодавчої природи механізму правового регулювання). Вона має той чи інший вид нормативної упорядкованості за регулятивними властивостями та правовими зв'язками, що володіє стійкою структурною єдністю та характеризується зовнішньою структурною цілісністю, яка виражається в певній нормативно-регулятивній автономності правомірної поведінки та (або) незалежного існуванні у внутрішньому, переважно, правовому середовищі [10, с.49; 11]. Які ж існують історичні та сучасні ідейно-світоглядні та нормативно-правові умови, основи та пріоритети формування принципів становлення, розвитку української правової, законодавчої свідомості та культури?

За нашим підходом ми виходимо також з

того, що процеси становлення правової свідомості є зворотними процесами її розвитку, побудовані на нових, ідейно зцементованих правових знаннях, вміннях, навичках і звичках української правової свідомості як типово національної. Відрізняються вони від процесів розвитку типово лінійними процесами їх спрямування, типово нормативно-регулятивного правового руху, коли усні акти правової свідомості, створюючи, як правило, усні норми звичайної (звичаєвої) української правової свідомості та культури, замінюються поступово атиповими та типовими письмовими, друкowanими нормативно-правовими актами як колегіальними актами правової свідомості народних депутатів України, інших її функціональних суб'єктів. За неприродних шляхів трансформації правової свідомості [12–14], сила соціальної та правової активності законодавчої свідомості та культури може змінити власну полярність на протилежну, або, що є найчастіше, навпаки, скоріш правова свідомість, її суб'єкти, встають у опозицію, набуваючи все більшої та більшої залежності від законосвідомості та законодавчої культури, що неправомірно можуть зміцнюватись.

Останні презентують поступове або різке збільшення рівня тотальності правових рішень та неправомірний вплив ідеологічно-правових, політико-правових регуляцій механізму правового регулювання суспільних відносин, та, відповідно до цього, збільшення циклу соціальної та правової активності законодавчої свідомості та культури. За неприродного становлення правової свідомості та культури чим вище цикл соціальної активності законодавчої свідомості та законодавчої культури, тим нижче є цикл соціальної, та, перш за все, правової активності правової свідомості та культури. Так продовжується доти, доки домінантна законодавча ідея перетворюється у повну протилежність правовій ідеї, – тоді виникає тоталітарне суспільство, тоталітарна держава, закон стає поступово неправовим, а право остаточно губить свої природні властивості та функції. За створення нормативного моменту, коли виникає така фаза законодавчого становлення високого та найвищого ци-

клу соціальної активності законодавчої свідомості та культурами, – коли він стає тотально антагоністично протилежним кризовому та низькому циклу соціальної активності правової свідомості, – виникає революційна криза у становленні законодавчої свідомості, культури та правової свідомості, культури.

Ця криза характеризує абсолютно, максимально повну нетотожність ідейно-світоглядних позицій, напрямків і функцій у діяльності первинних і вторинних суб'єктів правової, законодавчої свідомості та культури: це – коли владні вторинні суб'єкти законодавчої свідомості та культури живуть окремим правовим життям, зі своїми правовими цінностями, вимогами та потребами. Вони мають великі блага, законодавчий власний захист, власну законодавчу свідомість і культуру зі своїми артефактами і архетипами, що суттєво відрізняються від правової свідомості, культури, артефактів і архетипів первинних суб'єктів.

Внаслідок опозиції правосвідомості первинних суб'єктів до законосвідомості вторинних, а, фактично, ментальних прав первинних до опозиції політико-ідеологічних прав вторинних, виникає неприродна штучна асиметрія норм законодавчої свідомості, законодавчої культури до норм правової свідомості та норм правової культури. Така ситуація з неприродною асиметрією природної правової свідомості до неприродної законодавчої свідомості (а скоріш, навпаки, законодавчої свідомості до правової) типово характерна для нетрадиційних історичних і сучасних, за зразком колишніх радянських, суспільств. Ця асиметрія характеризує певне функціональне напруження механізму законодавчого регулювання суспільних відносин, котрий певною мірою не автентичний механізму правового їх регулювання, що формує відповідні нелінійні та асиметричні властивості зазначених періодів становлення правової свідомості, котрі є хибно домінантними. Вони тривають доти, доки не зкорелюється (або не сформується принципово нова) найбільш актуальна правова ідея для того періоду становлення правової свідомості, котрий максима-

льно презентує максимальне розходження ментальних прав первинних (правосвідомості) і ідеологічних прав вторинних суб'єктів правової свідомості або законосвідомості (ситуація геноциду, масового вимирання первинних суб'єктів правової свідомості, війна, формування численних банд (Україна – 20–30 рр. XX ст.), революція та ін.), що може розв'язуватись також по-різному.

Як правило, чим більше була кількість періодів неприродних асиметрій правосвідомості та законосвідомості, тим тривалішим та драматичнішим триває їх правомірне і поступове розв'язання. Частота-тривалість цих періодів залежить від міцності ідейної світоглядності, регулятивної нормативності сприйняття світу, правової ментальної міцності та слабкості тієї титульної нації або більшості населення країни, що формує таку правову ідею (прямо залежить від кількості складових пропорцій національної правової ідіоми: чим менше їх кількість, тим правова ментальність міцніше, та навпаки), щоб задовольнила або всіх, або більшість населення етносу, нації, суспільства чи держави. З моменту винайдення такої правової ідеї, щоб задовільняла всіх або більшість населення, починається розвиток правової свідомості. Тобто формування нової асиметрії: тепер природної. Формується асиметрія ментальних прав первинних, де вони (їх ментальні права) домінують) і ідеологічних прав вторинних (де їх ідеологічні або політичні права перестають поступово домінувати).

Ця, тепер вже природна асиметрія природних, ментально структурованих прав первинних суб'єктів правової свідомості над політико-ідеологічними правами її вторинних суб'єктів продовжує існувати доти, доки не здійснюється хоча б приблизне вирівнювання цих прав. З моменту, що найменш, приблизного вирівнювання прав первинних і вторинних суб'єктів правової свідомості, та, щонайбільш, незначної «на подих більше» (Ж. Дерріда) доміанти первинних прав суб'єктів правосвідомості, автентично вирівнюються права первинних і вторинних суб'єктів законодавчої свідомості та культури. При цьому

суспільство стає громадянським, а держава – правовою, з типово правовим законами, де право > або = закону, правова свідомість > або = законодавчій свідомості, неформальна спадкоємність правової свідомості > або = її формальній спадкоємності. Виникає так нове традиційне суспільство зі світовими цінностями як типовими світовими взірцями для інших. Авжеж, принципи становлення і розвитку української правової свідомості та культури за природних і неприродних шляхів становлення та розвитку можуть або збігатися та бути загальними, світовими, можуть частково збігатися та бути специфічними, національними, а також можуть не збігатися, не бути тотожними аж ніяк або бути різними, регіональними.

Знову повертаючись до загальних властивостей принципів розвитку та становлення української правової свідомості та культури, зазначаємо, що загальні принципи розвитку української правової свідомості презентуємо як систему формування загальних властивостей, норм і функцій правової свідомості та культури з наявного правового їх стану, вимагаючому зміни (створення принципово нової, вдосконалення, модернізації, переносу старої або іншої) правової ідеї як найголовнішого системного елементу правової свідомості та культури і системної основи нормативних трансформацій, перш за все, української правової ідіоми, традиції та механізму правового регулювання істотних суспільних відносин, до нового її конкретно-історичного цільового правового стану. Змістовними орієнтирами трансформацій до нового цільового стану правової свідомості та культури є певна правова мета, яку визначають прогресивні суб'єкти правової свідомості та культури: науковці, філософи, знанні політики, письменники, поети, громадські діячі та інші відомі прогресивні особистості у їх філософсько-правових і методологічно-правових творах, виступах, літературних, художніх, мистецьких, скульптурних та інших відомих творах. Тому, говорячи про певну систему принципів розвитку української правової свідомості та культури, ми будемо мати, перш за все, їх та-

ку певну ієрархію, котра методично презентує методологічні етапи наближення влучно визначеної та визнаної нової правової ідеї до правової мети (або правової мети нової Конституції), їх ступеневу ідейно-світоглядну адаптацію у регулятивних механізмах права та техніко-законодавчу і нормативно-правову соціалізацію у актах різногалузевого права.

Таким чином, адаптація та соціалізація нової правової ідеї через нову правову мету здатні, поступово, ефективно масштабуючи кроки нормативного втілення правової ідеї у принципах становлення правової свідомості та у безпосередні норми права як норми правової свідомості, правової культури, нормативно-правові акти, науково, теоретично та практично істинно наближати засобами здійснення актуальної правової мети наявний «матеріальний» загальний правовий стан правової свідомості до його ідеального, духовного, цільового, маючого першоджерела у процесах розвитку та за принципами розвитку. Принципи розвитку правової свідомості [15] як найбільш широкі, родові, але наявні, трансформуючись у більш вузькі, але конкретно-історично, географічно-територіально адаптовані принципи видової природи становлення, презентують трансформацію правової свідомості у її науково керований цільовий правовий стан.

За часів постперехідного праворозвитку все більше та більше набувають такі трансформативні процеси, які не можна однозначно нормативно оцінити, ідентифікувати та передбачити. Стара позитивна правова наука, лінійно верифікуючи за закономірностями, визначеними позитивною правовою наукою та практикою у межах, як правило, останнього хронологічного періоду законодавчої свідомості та культури, складну правову дійсність, яка рухається за сучасних пріоритетних векторів за закономірностями синергетики, не здатна оперативним чином визначити правову сутність нелінійних правових явищ, що домінують. Виникає гостра потреба у широкому методологічному осмисленні можливостей, властивостей та перспектив позитивної правової науки, з метою її удосконалення на гру-

нті загальної філософсько-правової інструменталізації за закономірностями синергетики правосвідомості. Ми вживаємо термін «лінійність» за аналогією терміну «нелінійність», але зі значенням протиставлення та антонімічності. Термін «нелінійність» – це фундаментальне поняття синергетики як нового теоретичного напрямку досліджень об'єктивної природи, у нашому контексті, синергетики правосвідомості, на основі якого розроблена нова парадигма, яку можна назвати парадигмою нелінійності. Нелінійність у синергетиці правосвідомості позначає можливість нормативно несподіваних (але спрогнозованих та передбачених) змін напрямків протікання процесів актуального і неактуального нормотворення, їх багатоваріантність, множинність шляхів їх регулятивного розгортання, випадкового вибору одного з них у межах певного, нормативно детермінованого поля регулятивних можливостей чинного права.

У зв'язку з тим, що синергетика правосвідомості вводить нелінійний стиль мислення, пов'язаний з феноменом штучного інтелекту, в ній широко застосовуються нелінійні математичні рівняння, які мають кілька нормативних розв'язань, якими описуються можливі шляхи еволюції правової системи. У такий спосіб ми визначаємо еволюційний розвиток правосвідомості як різноджерельного процесуального права, що має розвиткові фази – конкретно-історичні цикли соціальної активності правосвідомості, як певні правові конкретно-історичні епохи, у межах яких існує те чи інше позитивне право як система конкретно-історичних норм, що можуть розвитково змінюватись, зумовлених тією чи іншою специфікою регулятивного відношення первинних суб'єктів правосвідомості (фізичних осіб) до світу та до себе як суб'єктів правового, конкретно-історичного часопростору, ідентифікованого у парадигмі тієї чи іншої Конституції. У зв'язку з цим позитивне право є у межах власних детермінант лінійно визначеним феноменом, що однозначно тлумачить реальність за логікою Основного Закону, отже, визначає правову реальність, виходячи з тих нормативних реалій та перс-

пектив, що закладені у Конституції.

У позитивному праві, як типowo конкрет-но-історичному, принципово відсутня можливість оперативного, тобто й нелінійного, визначення у тих чи інших його розвиткових девіаціях норм права *типово правову налаштованість*, виходячи з різноджерельного статусу різногалузевої норми права, яка виходить з різноджерельного статусу української правової ідіоми та правосвідомості. Звідси, як правило, ті зміни, які відбуваються у правовому полі, що наявно певною, або повною мірою суперечать нормам чинного права, позитивна правова наука розцінює однозначно як типowo неправові, не враховуючи того, що будь-яка правова норма, за аналогією правової ідіоми, має таку ж, як й у останній, власну структурно-системну побудову, яку ми ідентифікуємо у формулі української правової ідіоми, а саме: наявність європейськоцентричної (Є), азіатськоцентричної (А), російськоцентричної (Р) та україноцентричної (У) складової, побудованої за домінантними векторами давніх історичних державностей, які сформували різноджерельний статус правосвідомості, з відсотками національно-ментальної щільності зазначених складових теоретичної формули української правової ідіоми: $E = \text{Є}:\text{А}:\text{Р}:\text{У}$, та практичної формули: $E_{(\text{сума за функц. іст. пер-ми } \text{Є}\%, \text{ А}\%, \text{ Р}\%, \text{ У}\%)} : (\text{кількість функц-х пропорцій}) = 31\%:23\%:15\%:27\%$. При чому за тих чи інших умов може домінувати та чи інша складова та завдання позитивної правової науки полягає у тому, щоб це завчасно ідентифікувати та визначити.

Виходячи з різноджерельної та різнолінійної природи процесів розвитку правової свідомості, презентованих у артефактах і архетипах правової свідомості, наголошуємо на тому, що ці принципи, окрім того, що містять певні істотні положення щодо розвиткових процесів правової свідомості, формують основи для формування принципів становлення правової свідомості за умов природного становлення та розвитку правової свідомості, культури, процесуального і статичного права. За нашими підходами принципи розвитку української правової свідомості підкорені рі-

зним спадкоємностям правової свідомості та культури: як правило, але не завжди, неформальній, ментально структурованій спадкоємності правової свідомості – на початку періоду розвитку, у середині періоду маргінальній формальній, ідеологічно опосередкованої, та неформальної, ментально опосередкованої, спадкоємності, коли девіантна правова свідомість змінює неправові, неповноправові власні норми на маргінальні та повноправові норми, та у кінці періоду розвитку – на повноправові норми правової свідомості-правової культури та норми статичного права за мірою зміцнення статичної правової системи.

Отож, спробуємо їх визначити: 1. Принципи розвитку української правової свідомості як й будь-якої іншої як типowo національної, – це принципи нелінійного і лінійного трансгресивного (із виходом за звичайні межі існування та функціонування) формування змісту, смислу та сенсу української правової свідомості, виходячи з її ідейно-світоглядної та нормативно-регулятивної природи. 2. Принципи розвитку української правової свідомості – це принципи формування найголовнішого системного її елементу – правової ідеї з першоджерелами правової емоції. 3. Принципи розвитку української правової свідомості можуть бути нелінійними, різнолінійними та лінійними. 4. Серед принципів розвитку української правової свідомості, як правило, домінують більшою мірою нелінійні (початок певного хронологічного періоду розвитку правової свідомості), середньою мірою, – різнолінійні (середина певного хронологічного періоду розвитку правової свідомості), та меншою мірою – лінійні (закінчення певного хронологічного періоду розвитку правової свідомості). 5. Принципи розвитку на початку певного хронологічного періоду розвитку правової свідомості презентують та характеризують глибокий, системно-кризовий правовий стан трансформацій норм правової свідомості, культури, права, суспільства та держави, їх функцій, властивостей та детермінант. За такої правової ситуації механізмом правового регулювання є сама правова свідомість. 6. Принципи розвитку української правової свідомос-

ті – це лінійні принципи рівномірного її формування, коли разом з розвитковим збільшеннями циклів соціальної активності правової свідомості автентично збільшуються процеси її становлення, а саме цикли соціальної активності законодавчої свідомості та культури теж збільшуються, що може бути тільки за природних шляхів її розвитку.

7. Принципи розвитку української правової свідомості – це нелінійні принципи різномірного її формування, коли разом з розвитковим збільшеннями циклів соціальної активності правової свідомості протилежно зменшуються процеси її становлення, а саме цикли соціальної активності законодавчої свідомості та культури теж зменшуються, що може бути тільки за неприродних шляхів її розвитку.

8. Типовим принципом розвитку української правової свідомості та культури є принцип формування пріоритету ментальних прав первинних суб'єктів правової свідомості над ідеологічними та політичними правами вторинних суб'єктів правової свідомості або принцип формування асиметрії чи тотожності правової свідомості та законодавчої свідомості за природних шляхів її трансформації.

9. Принципом розвитку української правової свідомості є принцип вільного ідейно-світоглядного збільшення національно-ментальної щільності до 100 % та більше україноцентричної складової пропорції української правової ідіоми-норми права-правової свідомості-культури за природних шляхів трансформації української правової свідомості.

10. Принципом розвитку української правової свідомості є принцип, скоріш за все, але необов'язково конфліктного, не контрольованого засобами правової науки, законодавчої техніки та технології зменшення кількості складових пропорцій формули української правової ідіоми та асиміляції інших складових до єдиної складової пропорції – україноцентричної складової пропорції формули української правової ідіоми за неприродних шляхів трансформації української правової свідомості.

11. Нелінійним принципом розвитку української правової свідомості та культури є принцип корпоративного, локального та неконтрольованого

вироблення ідейно-світоглядної правової матерії принципового і непринципового формування структурно-системних елементів.

12. Лінійним принципом розвитку української правової свідомості та культури є принцип колегіального, суспільно репрезентативного та законодавчо-технічного і технологічного вироблення ідейно-світоглядної та нормативно-регулятивної правової матерії принципового формування структурно-системних елементів, компонентів і складових частин правової свідомості (правової психології та ідеології) за природних шляхів її трансформації.

13. Принцип узгодженої, технічно врегульованої та неконфліктної ідейно-світоглядної асиміляції україноцентричною складовою пропорцією неукраїноцентричних складових пропорцій української правової ідіоми за природного розвитку.

14. Принцип системно неузгодженої, технічно нерегульованої та конфліктної асиміляції україноцентричною складовою пропорцією неукраїноцентричних складових пропорцій української правової ідіоми за неприродного розвитку.

15. Принцип доміанти нелінійних форм спадкоємності в українській правовій свідомості за неприродних шляхів трансформації української правової свідомості.

16. Принцип доміанти лінійних форм спадкоємності в українській правовій свідомості за природних шляхів трансформації української правової свідомості.

17. Принцип паралельного, одномірного формування соціальної активності правової свідомості, законодавчої свідомості та правової культури і законодавчої культури, коли цикли їх функціонування або співпадають, або цикли соціальної активності правової свідомості «на подих» формуються раніше циклів законодавчої свідомості та культури за природних шляхів трансформації правової свідомості.

18. Принцип непаралельного, різномірного формування соціальної активності правової свідомості, законодавчої свідомості та правової культури і законодавчої культури за неприродного розвитку правової свідомості.

19. Принцип розвитку української правової свідомості - це принцип зменшення самостійності правової свідомості від абсолютної са-

мостійності до відносної за природної трансформації правової свідомості. 20. Принципом розвитку української правової свідомості є також принцип формування функціонального ядра правової свідомості (правова свідомість підвищує цикл соціальної активності з кризового до найвищого, але самостійність зменшує), та законсвідомості водночас (а законсвідомість збільшує цикл теж, але самостійність збільшує), куди входять правова свідомість, самосвідомість, самоправосвідомість, правова та законодавча культура за природного розвитку української правової свідомості. 21. Принципом розвитку української правової свідомості є також принцип нелінійного формування функціонального ядра правової свідомості (правова свідомість підвищує цикл соціальної активності з кризового до найвищого, але самостійність зменшує), та законсвідомості водночас (а законсвідомість зменшує цикл та функціональну самостійність), за неприродного розвитку української правової свідомості. 22. Принцип природного формування неформальної, ментально структурованої спадкоємності правової свідомості та культури та принцип формування неформальної спадкоємності правової свідомості та культури за природних шляхів її трансформації. 23. Принцип неприродного формування неформальної, ментально структурованої спадкоємності правової свідомості та культури та принцип формування формальної спадкоємності правової свідомості та культури – за неприродних шляхів її трансформації. 24. Принципи розвитку правової свідомості можуть бути або керованими, або некерованими. 25. Керованими принципами розвитку української правової свідомості та культури вважаємо такі принципи їх розвитку, котрі формуються сучасною світовою, національною та регіональною правовою наукою на засадах загальнодемократичних міжнародно-правових правових цінностей, положень, вимог і потреб. 26. Некерованими принципами розвитку української правової свідомості та культури вважаємо такі принципи їх розвитку, котрі формуються не сучасною світовою, національною та регі-

ональною правовою наукою на засадах загальнодемократичних міжнародно-правових правових цінностей, положень, вимог і потреб, а, як правило, або одноосібно (монарх), або колегіально (владна та правова еліта).

ЛІТЕРАТУРА

1. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 1996.
2. Психология личности : словарь-справочник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001.
3. Allport G. W. (1955). *Becoming: Basic considerations for a psychology of personality*. New Haven, CT: Yale University Press.
4. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М. : Харвест, 2003.
5. Зеленский В. В. Аналитическая психология. Словарь / В. В. Зеленский. – СПб. : Б.С.К., 1996.
6. Лерш Ф. Розуміння особи у психології / Ф. Лерш // Гуманістична психологія. – Т. 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. / за ред. Р. Трача і Г. Балла. – К. : Пульсари, 2001. – С. 93–109.
7. Василюк Ф. Е. Структура образа // Вопросы психологии / Ф. Е. Василюк. – 1993. – № 3. – С. 2–3.
8. Лавріненко О. В. Принцип трудового права – «ідея», «правило», «припис», «вимога» чи «положення»? / О. В. Лавріненко // Ключові аспекти наукової діяльності (Poland, 07-15 січня 2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>.
9. Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М. : Высшая шк., 1974. – 224 с.
10. Тюхин В. С. Системно-структурный подход и специфика философского знания / В. С. Тюхин // Вопросы философии. – 1968. – № 11. – С. 48–49.
11. Лавріненко О. В. Реалізація системно-структурного підходу під час побудови системи галузевих принципів: питання теорії трудового права / О. В. Лавріненко // Актуа-

льные научные разработки (Болгария, 15.01–07.02. 2011 п.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.

12. Дмитрієнко Ю.М. Підходи до дослідження принципів розвитку правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Современные научные достижения : міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. (Чехия, 27 янв. – 5 фев. 2011 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.

13. Дмитрієнко Ю. М. Ідейно-світоглядні та нормативно-правові умови, основи та пріоритети формування принципів становлення, розвитку української правової, законодавчої свідомості та культури. Ч. 1–5 / Ю. М. Дмитрієнко // Стратегічні питання світової науки : міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. (Poland, 07–15 лютого 2011 п.) [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.

14. Дмитрієнко Ю. М. Актуальні новітні підходи до вивчення процесів становлення, розвитку української правової свідомості у аспекті її актуальної методології. Ч. 1–4. / Ю. М. Дмитрієнко // Перспективные научные исследования – 2011 : міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. (Болгария, 17–25 лютого 2011 п.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.

15. Дмитрієнко Ю. М. Принципи розвитку української правової свідомості / Ю. М. Дмитрієнко // Перспективные научные исследования – 2011 : міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. (Болгария, 17–25 лютого 2011 п.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.

Дмитрієнко Ю. М. Метаметодологічні основи, принципи становлення, розвитку української правової свідомості та культури / Ю. М. Дмитрієнко // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 279–295 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11djmstk.pdf>

Проаналізовано нові актуальні підходи у дослідженні метаметодологічних основ, принципів становлення, розвитку української правової свідомості та культури.

***

Дмитриенко Ю.Н. Метаметодологические основы, принципы становления и развития украинского правового сознания и культуры.

Проанализированы новые актуальные подходы в исследовании метаметодологических основ, принципов становления, развития украинского правового сознания и культуры.

***

Dmitrienko Ju.N. Metamethodological of a Basis, Principles of Formation and Development of the Ukrainian Legal Consciousness and Culture

New actual approaches in research of metamethodological bases, principles of formation, development of the Ukrainian legal consciousness and culture are analyzed.